

Tefsir Araştırmaları Dergisi

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2022 (Nisan/April)

Feth ve İmâle

(Ebû Amr ed-Dânî'nin el-Feth ve'l-İmâle Adlı Eseri Bağlamında)

Feth And Imale

(In the Context of Abu Amr ed-Dânî's Work entitled el-Feth ve'l-İmâle)

Yakup UZUN

Dr. Öğr. Görevlisi Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri, Kıraat Anabilim Dalı
Doctor Lecturer, Erciyes University, Faculty of Theology
Basic Islamic Sciences Department of Qiraat
Kayseri, Turkey

yakupuzun@erciyes.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7534-6880>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Arařtırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 04/12/2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 25/04/2022

Yayın Tarihi/Date Published: 30/04/2022

Atıf / Citation: Uzun, Yakup. “Feth ve İmâle (Ebû Amr ed-Dânî'nin el-Feth ve'l-İmâle Adlı Eseri Bağlamında)”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Nisan/April 2022), 455-482.

<https://doi.org/10.31121/tader.1032440>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Copyright © Published by The Journal of Tafsir Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

Öz

Kur'ân-ı Kerîm, nüzulünden günümüze asırlar boyunca birkaç farklı vecihlerle okunagelmıştır. Okunan bu vecihler, vakf ve ibtidânın aksine insanların ihtiyarına bağlı olarak değişmemiştir. Zira bu vecihler, menşecini sahih hadis kitaplarında şöhet derecesini yakalamış hadislerin delâlet ettiği şekilde ilâhî ruhsattan almışlardır. Bu ruhsata göre Kur'ân tilâvetinin temeli, farklı Arap kabilelerinin kullanmış oldukları günlük konuşma dilinin zengin bir şive yapılanması esası dahilinde şekillenmiş olup, öteden beri İslâm dünyasında özel bir itina ile sürdürülmektedir. Lafız ve mana yönünden Kur'ân için tam bir zenginlik kaynağı oluşturan ve onun hiçbir beşerî müdahaleye ve tahrifata uğramamış olmasının bir garantörü olarak da görülen bu vecihlerin icra ve eda keyfiyeti, asırlar boyunca muhafaza edilerek günümüze gelmiş, kıyamete kadar da kuşkusuz bu şekilde devam edecektir. Söz konusu olan bu vecihlerden birisi de imâle olup bu kapsamda mütalaa edilmektedir. Zira imâle, âhengle doğrudan irtibatlı olan, sesler arası uyumsuzluğu gideren, tını ve uyum güzelliği sağlayan fonetik bir keyfiyet olarak hem dilde hem kıraatte yaygın ve çok farklı uygulamaları ihata etmektedir. Bu bağlamda çalışmamızda alanın duayenlerinden biri olan Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-Feth ve'l-imâle* adlı eseri esas alınarak öncelikle feth ve imâle kavramları üzerinde durulmuştur. Ardından müellifin eserinin genel muhtevası çerçevesinde imâlenin menşecinden, çeşitlerinden bahsedilmiştir. Sonrasında imâle yapılan ve yapılmayan durumlar, imâleyi gerektiren sebepler, imâle ile okunmasında ihtilaf edilen lafızlar, imâle ile okunan isim ve fiiller zikredilmiştir. Son olarak da feth ve imâlenin ses-anlam ilişkisi üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Fonetik, İmâle-i şedide, İmâle-i mutavassıta, Feth.

Abstract:

The Qur'an has been recited in several different styles (*vecih*) over the centuries from revelation to the present day. Contrary to *vakf* and *ibtida*, these recitations did not change depending on the people's choice. This is because these *vecibs* have taken their origins from divine permission, as evidenced by the hadiths that have achieved the degree of Fame in authentic hadith books. According to this permission, the basis of the Qur'anic recitation has been shaped by a rich dialect of the daily spoken language used by different Arab tribes and has been maintained with special care in the Islamic world for a long time. The performance of these *vecibs*, which constitute a complete source of richness for the Qur'an in terms of wording and meaning and are also seen as a guarantor that it has not been subjected to any human intervention or distortion, has been preserved for centuries and will undoubtedly continue in this way until the Day of Judgment. One of these *vecibs* is *imale* and it is considered in this context. Because *imale*, as a phonetic quality that is directly related to harmony, eliminates inconsistency between sounds and provides timbre and harmony beauty, encompasses widespread and very different applications both in language and in recitation. In this context, in our study, primarily the concepts of *feth* and *imale* were emphasized, based on the work of *Ebû Amr ed-Dânî*, one of the doyens of the field, *el-Feth ve'l-imâle*. Then, within the framework of the general content of the author's work, the origin, and varieties of *imale* are mentioned. Then, the situations where *imale* is done and not done, the reasons that require *imale*, the words that are inconsistent in reading with *imale*, and the names and verbs that are read with *imale* are mentioned. Finally, the effects of *feth* and *imale* on the sound-meaning relationship were investigated.

Keywords: Qiraat, Phonetic, al-Imalah shadida, al-Imalah mutavassıta, Feth.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, hem lafız hem mana cihetiyle vahiy olduğu, Müslümanların da bu şekilde kabul edip bunu muhafaza noktasında hassas davrandıkları on beş asırdan beri süre gelen bir gerçektir. Dolayısıyla lafız ve mânâ yönüyle ilâhî kaynaklı olan bu kelamın, tilâvet keyfiligi düşünülemez. Öte yandan Kur'ân-ı Kerîm'in yazılı bir metin olması aynı zamanda onun okunmasını da beraberinde getirmiştir. Fakat bu okuma ihtiyara bağlı olmayıp vahiy olması hasebiyle ilâhî olan lafızlarının telaffuzları da ilâhî olmuştur. Nitekim bu gerçeği

Kıyâmet sûresindeki *إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ* "Kuşkusuz onu toplamak ve okumak bize aittir"¹ ifadeyle öğreniyoruz.

Aynı şekilde *فَإِذَا قَرَأْتَ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ* "O halde biz onu okuduğumuz zaman, sen onun okunuşunu takip et"² ifadesi, melek sana vahyi okuduğu zaman sen ona kulak ver, sonra o sana okuduğu gibi sen de oku" anlamındadır. Nitekim Cebrail (a.s.) Kur'ân âyetlerini okumuş, Hz. Peygamber (s.a.s.) dinlemiş, sonra Hz. Peygamber (s.a.s.) okumuş, Cebrail (a.s.) dinlemiştir. Neticede Kur'ân tilâveti bu şekilde insanlara ulaşmıştır. Diğer bir ifadeyle Hz. Peygamber Kur'ân'ı nasıl aldıysa aynı şekilde onun okunuşunu da almıştır. Bu yüzden Kur'ân tilâveti icthadi değil tevkîfidir. Söz konusu olan feth ve imâle de bu kapsamda değerlendirilir.

Diğer taraftan imâle, Kur'ân tilâvetinde birkaç vechin hiçbir çelişki olmadan tek bir lafızda bulunabilmesini göstermekte, farklı anlamlara kapı aralamakta ve âyete çeşitli açılardan bakma imkânı sağlamaktadır. Bu yönüyle imâle, bir yönüyle Kur'ân'ın mu'cize olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Eğer beşer eli değmiş ya da bu vecihler sonradan birileri tarafından uydurulmuş olsaydı, Kur'ân çelişkilerle dolu bir kitap görünümünde olurdu. Nitekim bu gerçeği *أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا* "Kur'an'ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!"³ ifadesinde görüyoruz. Dolayısıyla başından sonuna kadar yüzlerce vechin bulunduğu Kur'ân âyetlerinde ne ifade ne gramer ne de anlam yönüyle en ufak bir çelişki bulmak mümkündür.

Yeryüzünde yaşayan insanların farklı milletlere mensup olduğu, neredeyse her bir milletin kendine has dilinin bulunduğu hatta aynı dili konuşan insanların dahi farklı şive ve lehçelere sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Bu yönüyle Kur'ân-ı Kerîm'in yeryüzündeki bütün insanları muhatap aldığı gerçeği düşünülürse bu vecih farklılığının önemi daha iyi anlaşılabilir olacaktır. Bundan ötürü lehçe, şive ve ses aksanına yönelik âyetlerdeki farklı okuyuşlar, sahabeden tabiine intikal etmiş hicrî II. asırda Kur'ân kıraatinde otorite kabul edilen imamlar tarafından bir bir tesbit edilmiş, hiçbir kıraatın kaybolmasına meydan verilmeden günümüze taşınmıştır.⁴

Günümüze ulaşmış olan lehçe, şive ve ses aksanına yönelik âyetlerdeki bu farklı okuyuşların, toplumdaki farklı kesimleri muhatap alması oldukça önem arz etmektedir. Bundan ötürü farklı kültürlerden pek çok dil ve kıraat âlimi bu ilimle ilgilenmiş ve bu konuyla alakalı eserler telif etmişlerdir. Tabii bu eserlerin bir kısmı müstakil olarak sırf bu konuya tahsis edilmişken, bir kısmı ise muhtelif eserler içerisinde bab veya bölüm başlığı altında yer almıştır. Örneğin; Sîbeveyhi (ö. 180/796) ve İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) gibi müellifler eserlerinde bab olarak bu konuya yer vermişlerken; Müberred (ö. 286/900), Dâni (ö. 444/1053) ve Abdülfettâh İsmâil Şelebî vb. müellifler ise müstakil olarak bu konuya has eser telif etmişlerdir. Nitekim Sîbeveyhi imâleyi altı ayrı başlık altında *el-Kitâp* isimli eserde

¹ Kıyâmet 75/17.

² Kıyâmet 75/18.

³ en-Nisâ 4/82.

⁴ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, nşr. Ali Muammed Debbâ, (Mısır, ts.), 1/8-9.

ele almış, İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*'da bu konuya bab olarak geniş yer ayırmıştır. Müstakil eser telif eden müelliflerden Müberred, *el-Muktedab*'ı, Abdülfettâh İsmâil Şelebî, *fi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye ve'l-luğaviyye el-imâle fi'l-kurâati ve'l-lehecâti'l-Arabîyye*⁵ adlı eserleri telif etmişlerdir; Dâni ise bu alanda söz sahibi olduğunun ispatı mahiyetinde bu konuya has birçok müstakil eser telif etmiştir. Bu eserlerden birkaçını zikredecek olursak, *el-Mûdib li-mezâhibi'l-kurrâ ve ihtilâfihim fi'l-feth ve'l-imâle*,⁶ *el-Mûdab fi vucûbi'l-kurâât ve ilelibâ el-feth ve'l-imâle* ve bizim de çalışma konumuz olan *el-Feth ve'l-imâle*'yi sayabiliriz. Ayrıca Dâni'nin saydığımız bu eserler dışında *Câmi'u'l-beyân fi'l-kurâ'âti's-seb'* ve *et-Teyâsîr fi'l-kurâ'âti's-seb'* gibi daha onlarca eser içerisinde bu konuya bölüm veya bab olarak yer verdiği de vakidir.

Öte yandan Dâni, kıraat alanında temayüz etmiş, ilim erbabının müsteğni olamayacağı yüzden fazla eser telif etmiştir. Telif ettiği eserler çok olmasına rağmen bunların tamamını zihninde canlı tutabilmiştir. Kendi ifadesiyle “Gördüğüm her şeyi yazdım, yazdığım her şeyi ezberledim ve ezberlediğim hiçbir şeyi unutmadım” demiştir. Demek ki o, ilmi hem yazmak hem de ezberlemek suretiyle, diğer bir ifadeyle hem satırlarda hem sadırda çift yönlü ve sağlam bir şekilde tespit etmiştir. Teliflerinin sayısı hakkında onun yüz yirmiye yakın eser ismini kendisinin *Urcûze el-münebbibe* adlı manzum eserinde zikrettiği ifade edilmiştir. Gânim Kaddûrî Hamed, Dâni'nin yüz on dokuz eserinin ismini içeren ve kim tarafından derlendiği meçhul olan Câmiu'l-Ezher Kütüphanesi'ndeki üç yapraklık listeyi, müellifin *et-Tabdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd* isimli eserinin başında neşretmiştir. Bu liste incelendiğinde müellifin kıraat ilminde pek çok konuyu ele aldığı hatta kıraatın yanı sıra hadis usulü, akaid ve tabakat konularında da telifleri bulunduğu görülecektir.⁷

Bizim konu edindiğimiz Dâni'nin *el-Feth ve'l-imâle* adlı eseri, isminden de anlaşılacağı üzere feth ve imâle⁸ hakkında olup kıraat ilminde oldukça önemli bir yere sahiptir. Eser, kıraat alanında önemli bir yere sahip olmasına rağmen müellifin diğer eserleri gibi akademik alanda pek rağbet görmüş ve üzerinde çalışma yapılmış değildir. Her ne kadar isim benzerliğinden ötürü Hasan Çiftçi'nin üzerinde çalıştığı *el-Mûdib li-mezâhibi'l-kurrâ ve ihtilâfihim fi'l-feth ve'l-imâle*⁹ isimli eseriyle zaman zaman karıştırılsa da bu eserler, birbirinden farklıdır. Yine konuya dair İbrahim Tetik tarafından yapılan imâleyi uygulamadaki sorunlar, imâle ile ilgili tembihler, imâlenin doğru ve hatalı telaffuzu gibi konuların işlendiği *Kur'ân Kıraatinde İmâle ve Feth'in Kitâbî Referansları*¹⁰ isimli bir çalışma bulunsa da bu çalışmalar, bizim yapacağımız çalışmayla hem içerik hem de sonuç itibarıyla farklılık arz etmektedir. Zira biz,

⁵ Mehmet Ali Sarı, “İmâle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/177.

⁶ Eserle ilgili geniş bilgi için bk. Hasan Çiftçi, *Kıraat İlminde Feth, Beyne, İmâle Olgusu ve Ebû Amr ed-Dâni'nin el-Mûdib li-Mezâhibi'l-Kurrâ fi'l-Feth ve'l-İmâle Adlı Eserinin Tablîli* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁷ Abdurrahman Çetin, “Ebû Amr ed-Dâni ve Eserleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 31.

⁸ Bu makalede sıklıkla kullanılan feth, imâle vb. kavramlarda ve müellif isimlerinde genellikle *DİA* ve *TDK* esas alınmıştır.

⁹ Çiftçi, *Kıraat İlminde Feth, Beyne, İmâle Olgusu ve Ebû Amr ed-Dâni'nin el-Mûdib li-Mezâhibi'l-Kurrâ fi'l-Feth ve'l-İmâle Adlı Eserinin Tablîli*, 1-80.

¹⁰ İbrahim Tetik, “Kur'ân Kıraatinde İmâle ve Feth'in Kitâbî Referansları”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 53/1 (2020), 41-65.

Dânî'nin *el-Feth ve'l-imâle* adlı eserini gündeme almakla hem bu eseri yakından tanımış hem de Dâni'nin bu alandaki yetkinliğini yakinen görme fırsatı bulmuş olacağız. Bunu yaparken de müellifin kısa hal tercümesini dipnot şeklinde temas etmek suretiyle ele alıp, eseri üzerinde yoğunlaşacağız.¹¹ Tabii eser, feth ve imâle ile ilgili olunca haliyle bu kavramları ele almamız kaçınılmaz gözükmektedir. Dolayısıyla öncelikle bu kavramların ne anlama geldiğini etraflıca ele alıp, bu ilmin menşeyini hadisler eşliğinde inceleyeceğiz. Ardından imâle yapılan ve yapılmayan durumları, imâleyi gerektiren sebepleri, imâle ile okunmasında ittifak bulunmayan lafızları Dâni'nin tasarrufu eşliğinde vereceğiz. Sonrasında Dâni'nin imâle yapılan hemen bütün isim ve fiil vezinlerini belli bir düzen içerisinde verişini, tablolar halinde sunacağız. Son olarak *el-Feth ve'l-imâle* adlı eser bağlamında kıraat imamları tarafından icra edilen feth ve imâle vecihlerinin Kur'ân'ın mana sofrasına ne gibi bir zenginlik kattığını ortaya koyabilmek için ses-anlam ilişkisi üzerinde imâlenin etkilerini araştıracağız.

1. el-Feth (الفتح)

Kıraat esnasında harfler fetha harekeliyken ağzın “a” yönünde tamamen açılmasıyla okunmasına *fethâ* denir.¹² Eğer fethalı harften sonra elif varsa, bu defa ağız daha belirgin bir şekilde açılır. Buna, imâlenin zıddı anlamında tefhîm التَّفْهِيمُ ve nasb da النَّسْبُ denmiştir.¹³ Fetha, fetha-i şedîd ve fetha-i mutavassıt olarak ikiye ayrılır. Fetha-i şedîd, bu harekeden

¹¹ Kıraat ilminde mümtaz isimlerden biri olan Dâni (371/981), yılında Endülüs Kurtuba'da dünyaya gelmiştir. İlk dönemlerde İbnü's-Sayrâfi diye isimlendirilen Dâni, uzun süre Dâniye kasabasında yaşadığı için buraya nispetle Dâni diye meşhur olmuştur. Kaynaklarda Dâni hakkında, Ebû Amr Osman b. Said b. Said b. Ömer, İbnü's-Sayrâfi, el-Endelûsî, el-Kurtubî, el-Emevî, el-Münîrî, el-Malîkî, el-Hâfîz, el-Mukrî, el-Allame, el-İmâm, en-Nâzım gibi birçok farklı nisbe ve sıfatlar da zikredilmiştir. Bilgi için bk. Abdurrahman Çetin, “Ebû Amr ed-Dâni ve Kıraat İlmindeki Yeri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 14. Kendi ifadesiyle ilim yolculuğuna on dört yaşında başlayan Dâni; Kurtuba, Beccane, İstice, Sarakusta ve diğer sahil bandındaki şehirlerde birçok müderristen ilim tahsil etmiş, babasının vefatından birkaç yıl sonra doğu ülkelerindeki âlimlerden faydalanmak için ülke aşırı seyahatlere başlamıştır. O, bu yolculukta Kayrevan, Mısır, Mekke ve Medine'de birçok müderristen başta kıraat, tefsir, hadis, fıkıh vb. ilimleri tahsil etmiştir. Birkaç yıl sonra tekrar memleketi Kurtuba'ya dönen Dâni, Kurtuba'da o dönem cereyan eden siyasi kargaşa ve Berberiler'in halka karşı yürüttüğü zulüm sebebiyle Kurtuba'dan ayrılmış Sarakusta'ya yerleşmiştir. Dâni, daha sonraları Valencia eyaletine bağlı bir liman kasabası olan Dâniye'ye dönerek vefatına kadar bu kasabada yaşamış ve orada vefat etmiştir. Bilgi için bk. Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*. thk. C. Bergstraesser (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971), 1/447-449; Çetin, “Ebû Amr ed-Dâni ve Kıraat İlmindeki Yeri”, 15.

Dâni, kendi dönemine kadar telif edilmiş eserlerden istifade etmekle kalmamış, şifâhî olarak kendisine ulaşan bilgilerden de yararlanmış ve bu bilgileri toplamıştır. Diğer bir ifadeyle o, önceki kaynaklardan istifade ederek kendisinden sonrakilere sağlam ve güvenilir bir kaynak bırakmıştır. Nitekim Endülüslü tarihçi, fâkih ve muhaddis olan İbn Beşkûvâl (ö. 578/1183), Sehâvî (ö. 643/1245), Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267), Zehebî (ö. 748/1348), Zerkeşî (ö. 794/1392), İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ve Suyûtî (ö. 911/1505) gibi pek çok âlim de kendisinden istifade etmiş ve eserlerine atıfta bulunmuşlardır. Bunun dışında yazma nüshalarının bir kısmının pek çok ülkede bulunması, onun eserlerinin ne kadar yaygın ve ne denli insanlar tarafından hüsn-ü kabul gördüğünü yansıtmaları bakımından önemlidir. Ayrıca Dâni'nin, Arap dili ve edebiyatına vâkîf olduğu, şiiirler yazdığı da kaynaklarda verilen bilgiler arasındadır. İtikadda Eş'arî, fıkıhta Mâlîkî olan Dâni, kaynaklarda dindarlığı ve ilimdeki kudretiyle övülmüş, onun üstün bir zekâ ve kuvvetli bir hâfızaya sahip olduğu zikredilmiştir. Bilgi için bk. Abdurrahman Çetin, “Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân Dâni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 13/459-461.

¹² Abdullah Benli, *Hafız Rivâyetiyle Âsım Kıraatinin Tecvîd Kuralları* (Kayseri: Tezmer, ts.), 42.

¹³ Ömer Ali Muhammed ed-Delîmî, Zafer Akidî Fethî el-Âni, *Mevâni'u'l-İmâle, Ustâz*, (2012), 203/60-61.

ötürü ağzın tamamen açılmasıdır. Şunu da ifade edelim ki fetihteki okuma, istifâle sıfatlı harfleri isti'la sıfatlı harfler gibi veya isti'la sıfatlı harfleri de ağzı gereğinden fazla açarak katı bir şekilde okumak demek değildir.

Öte yandan fetha-i şedidin oluşuna dair birtakım ifadeler söylemek gerekirse bu meyanda Cezerî'nin ifadelerini anımsamak yerinde olacaktır. Zira o, şu ifadeleri zikretmiştir: “Fetha-i şedîd, ne Kur'ân'da ne de Arap lûgatında vardı. Farslıların özellikle de Horasan ehlinin lûgati olup zamanla Maverâünnehir Bölgesinde yaygınlaştı ve bu bölgelerden de diğer bölgelere yayıldı.”¹⁴

Fetha-i mutavassıt ise fetha-i şedîd ile mütavassıt imâle arasında bir okuyuş tarzıdır. Nitekim Ebû Amr ed-Dânî de bunu benimsemiş ayrıca İbn Kesîr ve Âsım'ın tercihinin de bu yönde olduğunu bildirmiştir.¹⁵

2. el-İmâle (الإمالة)

Sözlük olarak imâle, sülâsî mücerred fiilde مَالٌ يَمِيلُ مَيْلًا “meyletmek, eğilmek, bir tarafa doğru eğmek, yönlendirmek” anlamına gelirken, mezid if'âl babında اِمَالَةٌ اِمَالَةٌ “meylettirmek, aşağı doğru eğmek”¹⁶ anlamındadır.

Istîlâhî olarak ise imâleyi Sîbeveyhi (ö. 180/796), “elifin, sonrasında gelen kesraya yaklaştırılmasıdır” şeklinde tarif etmiştir.¹⁷ Müberred (ö. 286/900), “elifin yâ harfine yaklaştırılarak okunması” şeklinde tanımlamış ve müstakil bir konu olarak beş bölümde ele almıştır.¹⁸ İbn Cinnî (ö. 392/1002) ve Zemahşerî (ö. 538/1144) ise imâleyi ses uyumunu dikkate alarak “elifi yâya, fethayı kesraya meylettirerek telaffuz etmektir” şeklinde ifade etmişlerdir.¹⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib'e (ö. 437/1045) gelince o, imâleyi “elifin yâ harfine doğru yaklaştırılması şeklinde tanımlamış, elifi yâ'ya yaklaştırırken, eliften önceki fethanın kesraya meyletmedikçe imâlenin sahih olmayacağını” ilave etmiştir.²⁰

Müelliflerin tanımlarında görüldüğü üzere ifadeler birbirleriyle tam anlamıyla örtüşmese de sarfedilen cümleler birbirine çok uzak da değildir. Bu tanımlardan hareketle

¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/31..

¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/31-32; Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *el-Feth ve'l-İmâle*, thk. Ebû Said Ömer b. Garâme el-Amrevî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002), 13-14.

¹⁶ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâb*, nşr. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Mısır, 1316/1898), 7/1822; Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 2003), 11/636-637; Ebû Bekr Abdülka-hir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Curcânî, *Mu'cemu't-Tarîfât*, thk. Muhammed Sıddik el-Mînşâvî (Kahire: Dâru'l-Fazîle, 2004), 34; İbrahim Muhammed el-Cermî, *Mu'cemu 'Ulûmi'l-Kur'ân* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2001), 49.

¹⁷ Ebû Bîşr Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb* (Mısır: Bulak, 1316/1898), 2/259.

¹⁸ Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberred, *el-Muktedab*, thk. Abdulhâlık Udayme (Beyrut: Âlemü'l Kutub, 2010), 3/42-54; Doğan Fırıncı, “İmâle Kurallarını İnşasında Müberred'in Kullandığı Bazı Kavramlar”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (2016), 163.

¹⁹ Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsîlî el-Bağdâdî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*, thk. Hasan Hindâvî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1993), 52; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Mufassal fî 'Ulmi'l-Luğa Arabiyye*, thk. Salih Kadâra (Ammân: Dâru'l-Ammâr, 2004), 345.

²⁰ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *Kitâbü't-Tebsıra fî'l-Kerââtî's-Seb'*, thk. Muhammed Gavs en-Nedvî (Bombay/Hindistan: ed-Dâru's-Selefi, 1402/1982), 370-371.

imâle, elif ile fethanın (ي) ile kesraya doğru meylettirilerek telaffuz edilmesiyle ortaya çıkan ara sesleri tanımlamak için kullanılan bir ıstîlâhî terimdir, diyebiliriz.

Feth ve imâle ile okumanın dayanağına gelince, bunu Hz. Peygamber'den (s.a.s.) gelen sahih rivayete dayandıran Dâni (ö. 444/1053), Kur'ân tilâvetinin, Arab'ın ses ve sedasına uyarak okunması gerektiğini bildirmiştir. Fâsık ve ehl-i kitaptan olanların sesleriyle okunmamasına dair rivayeti²¹ esas almakla da imâleyi yedi harf ve Arap dili ses unsurlarından biri olarak mütalaa etmiştir.²² Sehâvî de (ö. 643/1245) Dâni'nin değerlendirmelerini destekler mahiyette feth ve imâleyi nakle dayandırmıştır.²³

Öte yandan feth ve imâleden hangisinin asıl olduğu Hz. Peygamber'den (s.a.s.) gelen nakiller eşliğinde tartışılmıştır.²⁴ Bu bağlamda Hz. Peygamber'den (s.a.s.) نزل القرآن بالتفخيم "Kur'ân, tefhîm üzere indirilmiştir"²⁵ hadis-i şerîfini zikretmek yerinde olacaktır. Bu hadisle, fethin dışındaki diğer tilâvet şekillerinin geçersiz olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Zira kıraat imamları, tefhîm mubah olmakla birlikte imâle-i suğrâ ve kübrâ ile de kıraatin icra edilebileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Bu da imâleli okuyuşu, onların bizzat Hz. Peygamber'den aldıklarını göstermektedir. Nitekim Safvân b. Assâl, Hz. Peygamber'in Meryem sûresi 12. âyetteki يحيى lafzını imâle ile okumasını işitmesi üzerine Hz. Peygamber'e "Ey Allah'ın Rasûlü, imâle ile okuyorsunuz. Hâlbuki imâle Kureyş lügati değil" demiş, Hz. Peygamber ise "O da dayılarımız Benî Sa'd'ın lügatidir" şeklinde cevap vermiştir.²⁶ Bu da Kureyş dışındaki fonetik farklılıkların kullanılmasında bir sakınca olmadığını ortaya koymaktadır. Netice itibarıyla fetha asıl, imâle ise ikincil olmakla birlikte Kur'ân'ın her ikisiyle tilâvetine ruhsat verildiği düşünülürse bunların biri diğerine tafdil edilemez. Nitekim feth ve imâle iki meşhur lehçe olup, fethin Hicaz kabilelerinden Kureyş, Sakîf, Hevâzin ve Kinâne; imâlenin ise Temîm, Esed, Kays kabilelerini oluşturan ehl-i Necd'in lehçesi olduğu ifade edilmiştir.²⁷ Yeri gelmişken şunu da ifade edelim ki farklı kabilelerin imâleli okuyuşlarını belli bir sistem içerisinde vermeye yönelik yapılan çalışmalar da vardır. Örneğin; İsmâil Şelebî, imâle vechiyle okuyanların yaşadığı bölgeleri nüfus yoğunluğunu dikkate alarak haritada resmetmiştir. Bunu yaparken telaffuzda imâleyle yer verenlerin çok olduğu bölgeleri kırmızı, orta olan bölgeleri yeşil, az olan bölgeleri ise siyah renkle göstermiştir.²⁸

²¹ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Abdillâh el-Heravî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, thk. Mervân el-Atiyye (Dimâşk: Dâru İbni Kesîr, 1415/1995), 165.

²² Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dâni, *el-Mûdih li-Mezâhibi'l-Kurrâ ve İhtilâfihim fi'l-Feth ve'l-İmâle*, thk. Fergali Seyyid Arbâvî (Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 28.

²³ Ebû'l-Hasen Alemüddîn Ali b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî, *Cemâli'l-Kurrâ ve Kemâli'l-İkrâ'*, thk. Mervân el-Atiyye-Muhsin Ferâbe (Dimâşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1997), 600.

²⁴ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dâni, *el-Mûdah fi Vucûbi'l-Kirâat ve İlelîhâ*, thk. Ömer Hamdan el-Kubeysî (Cidde: el-Cemâ'atü'l-Hayriyye li Tahfizi Kur'âni'l-Kerîm, 1414/1993), 210.

²⁵ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 350; Dâni, *el-Feth ve'l-İmâle*, 14.

²⁶ Sehâvî, *Cemâli'l-Kurrâ ve Kemâli'l-İkrâ'*, 598; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974), 1/313-314.

²⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/313; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Kirâat ve Eseruhâ fi 'Ulûmi'l-Arabîyye* (Kahire: Mek-tebetü'l-Külliyâti'l-Eseriyye, 1984), 97.

²⁸ Abdulfettâh İsmâil eş-Şelebî, *el-İmâle fi'l-Kirâat ve'l-Lebecâti'l-Arabîyye* (Cidde: Dâru's-Şurûk, 1403/1983), 402-403.

Öte yandan imâle yapılmasındaki amaca değinecek olursak imâle yapmadaki amaç, kelimenin aslına dikkat çekmenin yanı sıra sesler arasında ahengin (fonetiğin) sağlanması, telffuz organlarını iki zıt yönde (alt-üst) hareket ettirme yerine tek yönlü bir hareketle telffuzun kolaylaştırılmasıdır diyebiliriz.²⁹ Çünkü dil, fetha ile yükselir, imâle ile alçalır. Alçalma dile, yükselmeden daha hafif gelir. Zaten genel olarak Araplarda, sonrasında kesralı harfin yer aldığı her elifi, imâle ile okumaya meyilleri vardır. Örneğin; عاكف, عابد vb. lafızlarda Araplar elifi, sonrasında gelen kesraya zaman zaman da (ي) harfine yaklaştırarak imâle ile telaffuz etmişlerdir.³⁰

İmâlenin çeşitlerine gelince imâle orta ve kuvvetli olmak üzere ikiye ayrılır. Yalnız Ebü'l-'Alâ'nın imâlenin bu iki çeşidine, fetha ve imâle-i kübrâya daha yakın olmak üzere iki imâle çeşidini daha eklediğini belirtelim. Böylece bu tasnifle birlikte imâle dörde çıkmış yalnız cumhurun katında bu dörtlü tasnif pek rağbet görmemiştir. Zira cumhur, imâley-i kübrâ ve suğrâ olmak üzere iki çeşit olarak kabul etmiştir.³¹ Bununla beraber imâle-i kübrâ ve suğrâya imâle-i şedîde ve imâle-i mutavassıtta isimleri verenler de olmuştur.³² Şimdi biz Dâni'nin *el-Feth ve'l-İmâle* isimli eseri bağlamında imâle çeşitlerine değinelim.

3. Dâni'ye Göre İmâle Çeşitleri

İmâle uygulanırken, fethanın kesraya doğru meyil oranına göre çeşitli isimler almıştır.

3.1. İmâle-i Mutavassıtta

İmâle-i mutavassıtayı, mutavassıt feth ile imâle-i şedîde arasına konumlandıran Dâni, buna orta imâle dendiğini de bildirmiştir.³³ Mutavassıt bir fetha ile şedid imâle arasında bir vecihle seslendirilen bu imâleye, *taklîl*, *taltîf*, *beyne'l-lafzayn* ve *beyne beyne* gibi isimler de verilmiştir. Bu bilgilere ilave olarak bazı müelliflerce buna birtakım isimlerin yanı sıra orta imâle de denmiş, orta yollu bir fetha ile kuvvetli imâle arasında denge bulan bir tür olarak tanımlamışlardır.³⁴ Öte yandan imâle-i mutavassıtta, fethalı harfin feth-i şedîd ile mutavassıt imâle arası bir sesle okunması sebebiyle Arapça'da feth-i şedîdin uygulandığı yerler dışında kalan fethalı harflerin tamamı bu kapsama dâhil edilmiştir. Türkçe'de *fener* ve *felek* kelimelerindeki ikinci "e" lerin verdiği ses bu tür fetha (imâle-i mutavassıtta) örnek olarak verilebilir.³⁵

3.2. İmâle-i Şedîde

İmâle-i kübrâyı, imâle-i şedîde olarak isimlendiren Dâni, imâle-i şedidi, fetha hareketinin kesra harekeye, sakın olan lazımlî elifin (ي) harfine yaklaştırılması şeklinde konum-

²⁹ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 2/259.

³⁰ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 2/259.

³¹ Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *el-Hüccetü li'l-Karââtî's-Seb'*, thk. Bedreddîn Kahvecî-Beşîr Cevicâtî (Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1413/1993), 1/380.

³² Dâni, *el-Feth ve'l-İmâle*, 14.

³³ Dâni, *el-Feth ve'l-İmâle*, 14.

³⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30-31.

³⁵ Mehmet Ali Sarı, "İmâle", 22/177.

landırmış, tam bir dönüşüm olmamakla beraber, abartılı bir işbâ'ında olmaması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca mütekaddimun ulemasının ve kurrâsının bu iki imâleyi, *Kesr-i Mecâzen* ve *Kesr-i İttisâan* şeklinde isimlendirdiklerini de bildirmiştir.³⁶ Dâni'nin ifadelerinden anlaşıldığı üzere imâle-i mutavassıta ve imâle-i şedîde için birtakım isimler zikredilmiştir. Her ne kadar bu iki imâle için birtakım farklı isimler zikredilse de İbnü'l-Cezerî'yle birlikte zikredilen bu isimler belli bir sisteme kavuşmuştur. Zira İbnü'l-Cezerî, imâle-i kübrâ için mahza المحض, idcâ' الإضجاع, bath البطح veya kesr الكسر isimleri zikretmiş; imâle-i suğrâ için ise beyne'l-lafzeyn بين اللفظين, et-teltif التلطيف, et-taklîl التقليل ve beyne beyne (بين بين) terimlerini dillendirmiştir. Böylelikle imâle-i kübrâ ile imâle-i suğrâ arasında net bir şekilde ayırmıştır.³⁷ Ebû Şâme (ö. 665/1267) ise bu ifadelere ek olarak imâle-i şedîdenin hâlis bir kalb olmaksızın ve bu hususta mübalağa etmeksizin telaffuz edilmesi gerektiğini beyan etmiştir.³⁸

Dâni, imâle ile ilgili oluşan farklı isimlerin sebebine dair birtakım ifadeler zikremiştir. Ona göre bu ifadeler; kaynağın yakın olması, iki şeyin arasında var olan ilişki vb. durumlardır.³⁹ Görüldüğü üzere imâle çeşitleri ile ilgili isimler farklı olsa da birbirine olan yakınlıkları sebebiyle ciddi bir ayrışma da söz konusu değildir. Bundan ötürü kıraat imamları, bu vecihlerden hangisi ya da hangilerinin, delil ve kıyas açısından daha evlâ olduğu konusunu tartışmışlardır. Bazıları, feth'in asıl olduğu görüşünü savunmuşlar ve bunu Hz. Peygamber'e (s.a.s.) نزل القرآن بالتفخيم "Kur'ân-ı Kerîm tefhîm üzere indirilmiştir" hadis-i şerifine dayanmışlardır.⁴⁰ Bazıları ise yazım şeklinin daha uygun olduğu gerekçesiyle imâlenin evlâ olduğunu söylemişlerdir. Diğer bir kısmı ise imâlenin değil, beyne beyne olarak da isimlendirilen imâle-i mütavassıtanın daha evlâ olduğunu, kurrânın bir kısmının ve âlimlerden bir grubun görüşünün de bu yönde olduğunu bildirmişlerdir. Eser müellifi Dâni de bu ifadelerin ardından kendi tercihinin de imâle-i mütavassıttan yana olduğunu beyan etmiş ve bu durumu üç şeyle izah etmiştir.⁴¹

- İmâle-i mütavassıtada elifin aslının (ي) olduğunu ilan etmek, imâle-i mahdada olduğu gibi elifin (ي)'ya dönüştüğüne dikkat çekmektir.
- Sahabe-i kirâm, Resmu'l-mushafta ittifak etmişlerdir. Resmu'l-mushaf üzerinde ihtilaf edilen her bir harf (ي) ile yazılmıştır. Bundan ötürü imâle (ي) harfindendir.
- Anlam bununla değişime uğramaz, tam aksine anlam ziyadesiyle zikredilir.⁴²

Dâni'nin verdiği bu bilgilerden hareketle نزل القرآن بالتفخيم "Kur'ân-ı Kerîm tefhîm üzere indirilmiştir"⁴³ hadis-i şerifine dayanılarak Kur'ân, sadece tefhîm üzere okunur veya en doğru okuyuş vechi tefhîmdir demek doğru olmaz. Zira tefhîm vechi ile okuyuşun yanı sıra diğer okuyuş vechileri de geçerli ve sahihtir. Nitekim kıraat imamları tefhîmin mubah olduğunu bununla beraber diğer okuyuş vechilerinin de okunabileceğini söylemişlerdir. Bu konuya

³⁶ Dâni, *el-Feth ve'l-İmâle*, 14.

³⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30.

³⁸ Ebû Şâme Ebü'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî, *İbrâzi'l-Me'ânî min Hirzî'l-Emânî*, thk. İbrahim Atve 'İvad (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 204.

³⁹ Dâni, *el-Feth ve'l-İmâle*, 16.

⁴⁰ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 350.

⁴¹ Dâni, *el-Feth ve'l-İmâle*, 15.

⁴² Dâni, *el-Feth ve'l-İmâle*, 15-16.

⁴³ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 350.

ilişkin benzer bir rivâyeti Nehhâs, Ebû Hüreyre'ye (ö. 58/678) nisbet ederek şu şekilde nakletmiştir: *ان هذا القرآن انزل على سبعة احرف فقرأوا ما تيسر منه* “*Muhakkak ki bu Kur’ân yedi harf üzerine indirilmiştir. O halde ondan kolay olanı okuyun.*”⁴⁴

Hiz. Peygamber (s.a.s.), mütevâtir ve meşhur okuyuş vecihlerinin tamamına ruhsat vermiş ve neticede diğer okuyuş vecihlerinin de geçerli olduğunu ve bunların da tercih edilebileceği anlaşılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), *اقرأوا القرآن بالحن العرب* “*Kur’ân-ı Arapların lahniyle okuyun*” buyurmuştur.⁴⁵

Öte yandan Dâni, “Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir” hadisiyle alakalı şunları söylemiştir: Şüphesiz ki imâle, yedi harften biri olup Arapların nâmelerinden ve seslerinden biridir. Zira onların nâmeleri, sesleri, düşünce ve kültürleri hakkında bilgiler edindik. Netice itibariyle sahih olan bu hadisler ışığında tefhim gibi imâle uygulanan vechin de sahih ve doğru olduğu gayet açıktır.⁴⁶

Dâni, yukarıda ifade ettiğimiz gibi imâle ve feth konusunda âlimlerin ihtilaf ettiğini belirtmiş, fethanın asıl imâlenin ise sonradan oluşmuş bir uygulama olduğunu beş maddeyle izah etmiştir.

- a. İmâle yapılabilecek her bir harfî feth ile okumak da câizdir. Fakat imâle sebepsiz câiz olmayıp imâle yapılabilmesi için mutlaka kesra harekeye veya (ي) harfî gibi bir sebebe bağlı olması gerekir.
- b. İmâle, bir harfî okurken iki harf arasında teleffuz etmektir. Asıl olan bu iki harf arasında okumak değil, her bir harfî başka bir harfin mahrecine karıştırmadan öz mahrecinden çıkarmaktır.
- c. Nahivcilerin genel ittifakına göre (ي) ile yazılan isim veya fiiller, herhengi bir müşkil yoksa (ل) ile de yazılabilir.
- d. Herhangi bir kelimenin yazımında (و) veya (ي) harfiyle ilgili müşkil olursa (ل) harfinden başkasıyla yazılmaz.
- e. Hicaz ehlinin lügatı kalın telaffuzlu olduğu için, Resmu’l-mushaf ، الصلاة ، الزكاة ، كمشكاة ، النجاة ، الحياة ، gibi kelimeler elifle yazılmıştır.

⁴⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fi el-Buhârî, *Sahib-i Buhari*, thk. Mustafa Dibu’l Buga (Şam: Daru’l Ulumi’l-İnsaniyye, ts.), “Fedâilu’l Kur’an”, 27; Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahib-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beirut: Daru’l-Fikr, 1983), “Salatü’l-Müsafirîn”, 270; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen* (Beirut: Daru’l Cinan, 1988), “Vitr”, 22; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *Camii’s-Sahib* thk. İbrahim Urve (Mektebetü’l-İslamiyye, ts.), “Kıraat” 11; Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî el-Misrî en-Nehhâs, *el-Kat’ ve’l-İ’tinâf*, thk. Abdurrahman b. İbrahim el-Matrûdî (Riyad: Âlemü’l-Kütüb, 1992), 13; Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dâni, *el-Müktefâ fi’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mar’aşî (Beirut: 1407), 132; Dâni, *el-Feth ve’l-İmâle*, 16; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 159.

⁴⁵ Dâni, *el-Feth ve’l-İmâle*, 16; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30.

⁴⁶ Dâni, *el-Feth ve’l-İmâle*, 15.

Maddelerden de anlaşıldığı üzere kıraatte asıl olan fetihtir. İmâle yapmayı tercih eden kişi telaffuzu kolaylaştırmak ve ses uyumunu dikkate alarak bunu yapmıştır.⁴⁷

4. Dâni'ye Göre İmâle Yapılan ve Yapılmayan Durumlar

Dâni'ye göre imâle isim ve fiillerde söz konusudur. İsimler güçlü, fiiller değişkendir. Harflere gelince harfler zayıf olup çekimleri olmadığı için harflerde imâle yapılmaz. Yalnız bazı harflerin isimlere benzemesinden ötürü bunlarda imâle yapılabilmektedir.

Kelimenin sonunda elif bulunan isimler, üç harf ve üç harften ziyade olanlar şeklinde ikiye ayrılır. Üç harfli olan bazı isimlerin ya (و) harfinden veya (ي) harfinden munkalib (dönüşmüş) olması söz konusudur. (و) harfinden munkalib olan عصاه ، سنا ، شفا ، صفا vb. isimlerde ise imâle yapılmaz. Bu isimlerdeki (و) harfinin varlığına bu isimlerin tesniye hali delalet eder. Zira bu isimlerin tesniye halleri عصوان ، سنوان ، شفوان ، الصفوان şeklinde (و) harfini açığa çıkarır.⁴⁸

Fiillere gelince üç harfli olan نجا ، علا ، بدا ، خلا ، عفا ، دعا vb. fiillerde (و) harfinden dönme bir elifin bulunması sebebiyle kurrâ bu fiillerde imâle yapmamışlardır. Yalnız bu fiillerin aksine bunlar gibi olup istisna olarak imâle yapılanlar da vardır. Bunlar; دحاها ، طحاها ، سجا ، ستلاها ، olmak üzere dört fiildir. Bunlara ilave olarak bazı kıraat imamları, en-Nûr sûresindeki زكى lafzındaki (ي) harfinden dönme bir elifin varlığına delalet etsin diye bu lafızda imâle yapmışlardır. Keza رمى ، سعى fiilleri de bu kapsamda değerlendirilir. Zira bu fiillerin asıllarında (ي) harfi vardır. Nitekim bu lafızların hem fiilinde hem tesniye halinde hem de isimde (ي) harfi açığa çıkmış ve bu durum fiilin aslındaki (ي) harfinin varlığına kanıt olarak sunulmuştur.⁴⁹

Üç harften daha ziyade fiillere gelince bu fiillerin asılları ister (و) ister (ي) olsun bu fiillerde imâle yapmak câizdir. Bu fiiller; إذ ابتلى ، تدعى إلى كتابها ، يدعو إلى ، أنجيناكم ، نجانا لله ، vb. lafızlardır.

İmâle yapılan lafızlardaki eliflerin, kelimenin aslı harflerinden olup olmadığını anlamanın yöntemine gelince bu kelimenin hangi isimden geldiğine, hangi fiil olup hangi kökten türediğine, tesniye ve cemilerine bakılarak karar verilir. Tesniye ve cemilerinde (ي) harfi açığa çıkarsa elifin aslının (ي); (و) harfi açığa çıkarsa elifin aslının (و) olduğu anlaşılır. Örneğin; رمى ، سعى < رميت ، سعيت < رميا ، سعيا < الرمي ، السعي; عفا ، دنا < عفوت ، دنوت < عفا ، دنوا < العفو ، الدنوم fiillerinde de durum benzerdir. Zira bu lafızların fiilin tesniye halinde ve isimlerinde (و) harfi açığa çıkmıştır.⁵⁰

Kurrânın tamamı sonunda (و) harfinden dönüşen bir elifin bulunduğu üç harfli fiillerde fetha okunması konusunda ittifak etmişlerdir. Bu

⁴⁷ Dâni, *el-Feth ve'l-imâle*, 12.

⁴⁸ Dâni, *el-Feth ve'l-imâle*, 26.

⁴⁹ Dâni, *el-Feth ve'l-imâle*, 27-28.

⁵⁰ Dâni, *el-Feth ve'l-imâle*, 29.

وإذا خلا ، ولعلا بعضهم ، وعلا في الأرض ، ولقد عفا ، وقال الذي نجا ، وبدا لهم ، ثم دنا ، فدعا ربه ؛ lafızlar; vb. olup bunlar nerede gelirse gelsin bu lafızlarda imâle yapmamışlardır. Yalnız bunlardan ⁵⁴ سجي ، ⁵³ طحيها ، ⁵² تليها ، ⁵¹ دحيها fiillerini hariç tutmuşlardır. Zira bu fiillerde ihtilaf söz konusu olmuştur. Nitekim kıraat imamlardan Kisâî, bu dört fiili imâle-i hâlisâ (tam imâle) ile okumuş, aynı şekilde Harun b. Hatim, Ebû Bekr ve Hüseyin b. Ali'nin de imâle yaptıkları rivayet olunmuştur. Ebû Amr, Halef b. Hişam, Müseyyeb, Ebû Ubeyd, İsmail b. Ca'fer ve Nâfi'nin ikinci ravisi Verş ise bunları taklil (beyne beyne) ile okumuşlardır. Diğerleri ise bu lafızları halis fetha ile okumuşlardır.

Öte yandan Kisâî ve onun gibi imâle yapan diğer kurrânın imâle yaptığı yerlere baktığımızda bu yerlerin bir kısmının âyet sonu olduğu görülür. Dolayısıyla bunlar, önceki ve sonraki ayet sonlarında da imâle yaptıkları için ses uyumunu nazarı dikkate almışlar, diğer bir ifadeyle ahengi bozmamak için imâle ile okumuşlardır. Bu durumun telaffuzda hafiflik sağladığı aynı zamanda işitsel olarak da kulağa hoş geldiğini söylemişlerdir.⁵⁵

İmâlenin yapılmasına etki eden faktörlere gelince Arap dilbilimcilerince elif, yâ ve kesrayla ilgili olarak üç ile on madde arasında değişen birtakım ifadelerle zikretmişlerdir. Bu ifadelerden bazıları, elifin öncesinde ve sonrasında kesra veya (ي) harfi gelmesi, (ل) harfinin (ي) harfinden dönüşmüş olması, (ل) harfi öncesinde gelen kesrasız harfin, fiilin diğer çekimlerinde kesra ile harekelenmesi yahut kelimedede yapılan imâle nedeniyle gerçekleşen ikinci imâle vb. şeklinde sıralamak mümkündür.⁵⁶

5. Dâni'ye Göre İmâleyi Gerektiren Sebepler

Dâni'ye göre imâleyi câiz kılan yedi sebep vardır:

1. Kesra hareke bulunması.
2. (ي) harfinin varlığı.
3. Münkalib olmaktan (dönüşmek) ötürü.
4. (ي)'dan münkalib bir şeye benzeme.
5. İmâle ile uyum olsun diye imâle yapmak.
6. Bazı durumlarda öncesi veya sonrasında kesralı bir elifin bulunması.
7. Üç harften fazla olan kelimelerin son harfi elif olması.⁵⁷

5.1. Kesra Sebebiyle İmâle

، وقود النار ، في الغار ، من النار ، عابد ، عابدون ، با لكافرين ، إلى بارئكم ، الباري ، أو كلاهما ، إلى دار السلام ، إلى دار السلام ، إلى دار السلام ، وقود النار جرف هار ، إلى دار السلام

⁵¹ en-Nâzi'ât 79/30.

⁵² eş-Şems 91/2.

⁵³ eş-Şems 91/6.

⁵⁴ ed-Duhâ 93/2.

⁵⁵ Dâni, *el-Feth ve'l-İmâle*, 30-32.

⁵⁶ Dâni, *el-Feth ve'l-İmâle*, 22-25; İbn Serac Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *el-Usûl fî'n-Nabv*, thk. Abdulhu-Seyn el-Fitlî Muessesetu'r-Risâle, ts), 3/160-163; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, *İrtisâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, thk. Receb Osman Muhammed ve Ramazan Abduttevvâb (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1998), 2/518.

⁵⁷ Dâni, *el-Feth ve'l-İmâle*, 14.

elifler, sonrasındaki kesraya yakın olması amacıyla imâle ile okunmuşlardır. Dâni'nin ifade ettiği bu kalıpta Kur'ân-ı Kerim'de onlarca örnek vardır. Yalnız biz bu örneklerin bir kısmını vermekle yetindik.

Bu vezin üzere gelen lafızları kıraat imamlarından Ebû Amr, imâle ile okumuştur. Yine Ebî'l-Hâris rivayeti dışında Kisâ ve Üşmûnî; A'meş, Ebû Bekr ve Âsım'dan gelen rivayete göre imâle ile okumuşlardır. Yalnız Ebû Amr, bu vezinde gelen lafızlardan iki tanesini müstesnâ yapmıştır. Bu lafızlar ise en-Nisâ sûresi ⁵⁸ *والجار ذي القربى والجار الجنب* ifade-sindeki *الجار* lafızlarıdır.⁵⁹ Verş, sonrasında kesralı rânın bulunduğu *ابصارهم النار* ve *من قرار* gibi kelimelerde beyne beyne vechini uygulamıştır.⁶⁰

5.2. Yâ (ي) Sebebiyle İmâle

eş-Şüarâ 42/50 *لاضير* , el-Bakara 2/148 *الخيرات* gibi benzer lafızların, (ي)'dan ötürü (ل) ve fethanın (ي)'ya meyledilmesiyle okunduğunu söyleyen Dâni, bu ifadelerde imâle yapılması hususunda ittifakın olmadığını ayrıca hatırlatmıştır. Nitekim Pâluvî, kıraat imamlarından Nâfi'nin ikinci râvisi Verş'in bu gibi lafızları taklîl (beyne beyne) ile okuduğunu bildirmiş,⁶¹ Dâni ise benzer durumu Ebû Bekr el-İsbahânî rivâyeti dışında Verş, fetha olan (ر) harfini öncesinde sakin bir (ي) veya lazimî bir kesradan ötürü beyne beyne ile okumuştur, şeklinde ifade etmiştir. Buna ilave olarak (ر) harfinden önce gelen sükûnlu yâya *الخيرات* , *لاضير* lafızlarını, lazimî kesraya ise *قطران* , *سراعا* lafızlarını örnek vermiş,⁶² Sîbeveyh'in bu vezinlerde imâle yapılabileceği görüşünü de nakletmiştir.⁶³

5.3. Münkali Olması Sebebiyle İmâle

تري , *رمى* , *سعى* , *خاب* , *طاب* vb. isim veya fiillerdeki elifler, (ي)'dan dönüştüğü için bu lafızlarda imâle yapılacağını söyleyen Dâni, bu lafızları *رمي* , *سعي* , *خب* , *طيب* şeklinde ifade etmekle bu lafızların asıllarına dikkat çekmiştir. Öte yandan bu lafızların her biri hem imâleli hem imâlesiz okunmuştur. Bu lafızlarda imâle yapmakla kelimenin aslına işaret edileceği için bu lafızları imâle ile okumak Dâni'ye göre daha güzeldir. Zira bu lafızlarda imâle yapmakla (ل) harfinin aslının (ي)'den münkali olduğu ortaya çıkmış olacaktır.⁶⁴

5.4. (ي)'dan Münkali Bir Şeye Benzeme Sebebiyle İmâle

يحيى , *موسى* , *عيسى* , *يحيى* kelimelerin sonları ister müzekker ister müennes olsun bu kelimelerde imâle yapılabileceğini söyleyen Dâni, bu kelimelerin tesniye ve cemi' hallerinde *سكاريان* < *سكاريان* < *سكاريان* , *أخريان* < *أخريان* < *أخريان* şeklinde (ي) harfinin açığa çıktığını söylemiştir.⁶⁵

⁵⁸ en-Nisâ 4/36.

⁵⁹ Dâni, *el-Feth ve'l-İmâle*, 55-56.

⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/55.

⁶¹ Abdu'l-Fettâh Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân* (İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanîfiyye), 30.

⁶² Dâni, *el-Feth ve'l-İmâle*, 318.

⁶³ Dâni, *el-Feth ve'l-İmâle*, 15.

⁶⁴ Dâni, *el-Feth ve'l-İmâle*, 15-167.

⁶⁵ Dâni, *el-Feth ve'l-İmâle*, 23.

5.5. İmâle ile uyum olsun diye imâle

Dâni, رأى ، رأى gibi lafızlarda hemzenin imâlesinden ötürü insicamı dikkate alarak (ر) ve (ن) harflerinde de imâle yapılabileceğini söylemiş,⁶⁶ İmam Hamza, Kisâi, İmam Âsım'ın birinci ravisi Ebû Bekr ve Yahyâ b. Âdem, Ebû Şuayb el-Kavvâs, İbn Su'dân, İbn Cübeyr, Ebû Şuayb es-Sûsî'nin hem hemzeyi hem de (ر) harfini imâle ile okuduklarını bildirmiştir. Bu bilgilere ilave olarak رأى fiilinin imâleli okunuşunda ihtilaf olduğunu da söylemiştir. Nitekim İbn Âmir'in râvisi İbn Zekvân رأى fiiline zamir bitişmediği sürece (أ) ve (ر) harflerini imâle ile okumuş, yalnız bu lafızlara وراها ، وراك ، وراه gibi muttasıl zamir bitişmesi halinde bu lafızlardaki her iki harfi de halis fetha ile okumuştur. Ebû'l Feth ise ism-i zahir olduğunda (أ) ، (ر) harflerini imâle ile okumuş, bunun dışında imâle ile okumamıştır. İmam Nâfi'nin Verş rivayetine gelince o, el-İsbahânî dışındaki rivâyette Kur'ân-ı Kerim'de geçen bu lafızların tamamını ve her iki harfi de (أ ، ر) tefhim ve imâle arasındaki bir okuyuşla (beyne beyne) okumuştur.⁶⁷

5.6. Bazı Durumlarda Öncesi veya Sonrasında Kesralı Bir Elifin Bulunması Sebebiyle İmâle

a)- Öncesinde Elifin Bulunması

Dâni, خاف gibi kelimelerin yapısına dikkat çekerek bu kelimelerin asıllarına bakıldığında bu kelimelerdeki fetha harekenin aslında kesra olduğunu söylemiştir. Zira bu kelimenin aslı فعل vezninde خوف olup (و) harfinin harekesinden ötürü elife çevrilmiştir. Bu kelimelere mütekellim veya muhataba tâsı bitiştiğinde خُفْتُ ، خُفْتُ şeklinde (خ) harfi kesra harekeyi almıştır. Ona göre kesra hareke ise imâle için yeterli bir sebeptir.⁶⁸

b)- Sonrasında Kesralı Bir Harf Bulunması

Dâni sonrasında kesralı bir harf bulunması sebebiyle imâle yapılacağını والناهون عن المنكر ifadesi üzerinden anlatmış, والناهون lafzının aslına işaret ederek bu lafzın aslının والناهيون olduğunu bildirmiştir. Ona göre bu kelimedeki damme hareke (ي) harfine ağır geldiği için (ي) harfi hafif olmuş, ardından sükûn olan cemi' vavı sebebiyle öncesindeki (ه) harfi dammeye dönüşmüştür. Netice itibarıyla sonrasında harekenin aslına işaret olsun diye والناهون lafzında imâle yapılır demiştir.⁶⁹

5.7. Üç Harften Fazla Olan Kelimelerin Son Harfinin Elif Olması Sebebiyle İmâle

Üç harften ziyade lafızların son harfinin elif olması hasebiyle تدعى ، تتلى ، إذ ابتلى ، من تزكى ، نجانا الله ، مسمى ، مصلى ، مصفى ، مقترى gibi kelimelerde imâle

⁶⁶ Dâni, *el-Feth ve'l-imâle*, 24.

⁶⁷ Dâni, *el-Feth ve'l-imâle*, 181-182.

⁶⁸ Dâni, *el-Feth ve'l-imâle*, 24.

⁶⁹ Dâni, *el-Feth ve'l-imâle*, 24-25.

yapılacağını söyleyen Dâni, bu kelimelerin tamamının son harfi ister (ي) harfinden ister (و) harfinden çevrilmiş bir elif olsun bu lafızlarda imâle yapılır demiştir.⁷⁰

Öte yandan imâleyi uygulayabilmek için fethayı kesraya yaklaştırıp (ل) harfini ise (ي)'ya dönüştürmek gerekir. İmâle için bu iki kural önem arz etmektedir. İmâleyi doğru uygulayabilmek için, öncelikle fetha harekenin kesra harekeye yaklaştırılması kaçınılmazdır. Zira kesra hareke aslında (ي) harfindendir. Böyle bir kıraatle sonraki elifi imâle ile okumak daha kolay olacaktır.

İmâle olunan bazı kelime türlerine ve bu türlerin uygulayıcılarına gelince; Hamza, Kisâi ve Halef موسى عيسى، يحيى، الأذنى، الأعلى vb. sonu elif-i maksûra (uzatan yâ) ile biten isimlerde; بلى، عسى، متى gibi sonu sâkin (ي) ile son bulan fiillerde ve أبى، سعى، يخشى، سعى، أبى gibi edatlarda imâle yapmışlardır.⁷¹ İmam Nâfi'nin ikinci râvisi Verş, bu lafızları hem fetha, hem fetha ile kesra arasında tonunu bulan ama fethaya daha yakın (taklîl/beyne beyne) bir okuyuşla okumuştur.⁷² İmam Âsım'ın ikinci râvisi Hafs مَجْرَاهَا kelimesinde imâle yapmış bunun dışında imâle yapmamıştır. Ebû Amr ise بئرى، بئرى gibi (ي)'dan önce (ج) harfinin bulunduğu kelimeleri imâle ile okumuş, âyet sonu olan فَعْلَى، فَعْلَى، فَعْلَى kalıbında gelen tüm maksûra lafızları da taklîl ile okumuştur.⁷³

6. Dâni'ye Göre İsimlerde İmâle

Dâni, eserinde imâle yapılacak hemen bütün vezinlere yer vermiştir. Yalnız biz çalışmamızın boyutunu hesaba katarak bu vezinlerdeki kelimelerin tamamına yer vermeyeceğiz. İmâle yapılan bu vezinleri kavrayabilmek için mümkün mertebe her vezinden birkaç kelime örneği zikretmekle yetineceğiz.

6.1. Feth ve İmâle Okunmasında İhtilaf edilen İsimler

أفعال	Ef'âl vezninde	على أديركم ، من الأحبار ، والأنصار
فَعَال	Fe'âl vezninde	كَلَّ كَفَّار ، الواحد القهار ، إلى العزيز الغفار
فِعَال	Fi'âl vezninde	من دياركم ، خلال الديار ، كمثل الحمار
فُعَال	Fu'âl vezninde	والكفار أولياء ، كما لفجار ، على الكفار
فَعَال	Fe'âle vezninde	وجه النهار ، من قرار ، دار البوار
فَعْل	Feale vezninde	عذاب النار ، عاقبة الدار ، جرف هار ، الجار ، في الغار

⁷⁰ Dâni, *el-Feth ve'l-imâle*, 25.

⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/35-37.

⁷² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/35-36.

⁷³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/40-52-53.

فَعَّالٌ	Fi'âl veznine göre بدینار kelimesinde	بدینار tek örnek olup Âl-i İmrân sûresindedir. Dâni'ye göre bu kelimenin aslı دَنَارٌ dır. Araplar (ن) harfinden ivaz (ي) harfini kullanmışlardır. ⁷⁴
فَعْلَالٌ	Fi'lâl vezninde	بِقَطَارٌ tek örnek olup Âl-i İmrân sûresindedir.
مِفْعَالٌ	Mif'âl vezninde	بِمِقْدَارٌ tek örnek olup Ra'd sûresinde geçmektedir.
إِفْعَالٌ	İf'âl vezninde	إِبْرَارٌ tek örnek olup Âl-i İmrân ve Mü'min sûrelerinde geçmektedir.
أَفْعَالٌ	Ef'âl vezninde	أَذَانَهُمْ
فُعْلَانٌ	Fü'lân vezninde	فِي طَغْيَانِهِمْ
فَاعِلٌ	Fâil vezninde	إِلَى بَارِكُمْ
فَاعِلٌ	Fâilun vezninde	عَابِدُونَ ، عَابِدٌ
فَفَوَاعِلٌ	Fevâil veznine göre lâme'l-fili hitaptan düşmüş (ي) lı keli- melerde	الجوار الكنس
أَنِيةٌ ، من عين أنية ، أوكلاهما ، ضعاقا ، يس ، مشارب ، كافرين ، الناس ، محراب ، vb. lafızlarda imâle konusunda ihtilaf edilmiştir.		

6.2. Sonunda Te'nis Alâmeti (l) Olan İsimlerde İmâle

فَعْلَى	Fe'lâ vezninde	والسلوى ، وإن كنتم مرضى ، على رسلنا تترى البر والتقوى ،
فِعْلَى	Fi'lâ vezninde	ولكن ذكرى ، كلا بسيمهم ، إحداهما
فُعْلَى	Fü'lâ vezninde	موسى ، الدنيا ، القربى ، وهدى وبشرى ، ولأنتى
فُعَالَى	Füâlâ vezninde	أسارى ، وأنتم سكارى ، وقاموا كسالى ، فرادى
فُعَالَى	Feâlâ vezninde	النصارى ، الليتامى ، الحوايا ، وأنكجوا الأيامى

6.3. (و) veya (ي)'dan (l) Dönüşen İsimlerde İmâle

فَعْلٌ	Feile vezninde	فلا تتبعوا الهوى ، واتبع هواه ، موسى لفتاه ، وما تحت الثرى
--------	----------------	---

⁷⁴ Dâni, *el-Feth ve'l-İmâle*, 59.

مَفْعَل	Mef'ilü vezninde	أنت مولنا ، مأواهم جهنم ، ومحياي ، أكرمي مئواه ، مرعاها
مُفْعَل	Müf'alü vezninde	أيان مرسها ، بسم الله مجراها ومرساها
مُفْتَعَل	Müfteilü vezninde	عند سدرة المنتهى
أفعل	Ef'il vezninde	ذلكم أركى ، ذلك أدنى ، الأعمى ، أولى ببعض ، هي ربي
فوعلة	Fev'iletün vezninde	وأنزل التوراة
مَفْعَلَة	Mef'aletün vezninde	مرضاة الله ، ابتغاء مرضاتي
مُفْعَلَة	Müf'aletün vezninde	ببضاعة مزجاة
مِفْعَلَة	Mif'aletün vezninde	كمشكوة
فُعَلَة	Füaletün vezninde	منهم تقاة ، حق تقاته
فُعَل	Fiale vezninde	غير ناظرين إناه

7. Dâni'ye Göre Fiillerde Feth ve İmâle

7.1. Muhtelif Vezinli Fiillerde İmâle

فَعَل	Feale vezninde gelen mâzî fiillerde	، خاف ، ز اغ ، ضاق ، حاق ، شاء ، طاب
فعل	Feale veznine göre aynel fiilinde hemze bulunmayan lafızlarda	أبى ، وإذا قضى أمرا ، ، كفى ، سعى وكفى إثما
فَعَل	Feale veznine göre aynel fiilinde hemze bulunan lafızlarda	فلما رأى قميصه ، فراه حسنا
أفعل	Ef'ale vezninde gelen mâzî fiillerde	فأحياكم ، وأتبه الملك ، وقد أفضى بعضكم ، فألقى عصاه
فَعَل	Fe'ale vezninde gelen fiillerde	فسويهن ، وصى بها ، فلما نجاكم ، تم سويك رجلا فغشيها ما غشى
تَفَعَّل	Tefe'alü vezninde gelen fiillerde	فتلقى آدم ، وإذا تولى ، توفاه رسلنا ، فتولى عنهم فلما تغشاها
اِفْتَعَلَ	İfteale veznine göre evvelinde vasıl hemzesi bulunan	تم استوى ، لمن اشتراه ، إن الله اصطفى

	fiillerde	
اسْتَفْعَلَ	İstef'ale veznine göre evvelinde vasil hemzesi bulunan fiillerde	وإذ استسقى ، كالذي استواه ، أن رآه استغنى
فَاعَلَ	Fâale vezninde gelen fiillerde	إذا سوى ، فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ
تَفَاعَلَ	Tefâale vezninde gelen fiillerde	سبحانه وتعالى ، فتعاطى فعقر ، فلما تراءى الجمعان
فَعَلَ	Feale vezninde gelen عسى fiili gibi gayr-ı munsarif olanlarda	بلى gibi zarf-u zaman ve gibi harf olanlarda

7.2. Evvelinde Zâid (ا) ، (ن) ، (ت) ، (ي) Bulunan Müstekbal Fiillerde İmâle

يَفْعَلُ	Yef'alü vezninde gelen fiillerde	ما لا يرضى من القول ، بما لا تهوى ، وما نرى لكم
نُفْعَلُ / نُفْعَلُ / يُفْعَلُ	Yüf'alü/Tüf'alü/Nüf'alü vezinlerinde gelen fiillerde	إلا ما يوحا إلي ، وإذا تتلى عليهم ، حتى نؤتى
يُفْعَلُ / نُفْعَلُ	Yüfe'alü/ Tüfe'alü vezinlerinde gelen fiillerde	ثم توفى كل نفس ، يلقه منثورا ، وما يلقها ، أتى أمر الله
يُنْفَعَلُ	Yütefe'alü vezninde gelen fiillerde	ومنكم من يتوفى
تُنْفَعَلُ / يُنْفَعَلُ	Yetefe'alü/ Tetefe'alü vezinlerinde gelen fiillerde	ثم يتولى فريق ، وهو الذى يتوفاكم ، والذين تتوفاهم
تُنْفَعَلُ	Tetefe'alü vezninde gelip yazı hattında olmayan fiillerde	إلى أن تزكى ، فأنت له تصدى Zira bu fiillerin asılları تتصدى ve تزكى idi.
يُنْفَعَلُ	Yetefe'alü vezninde gelip yazı hattında olmayan fiillerde	لعله يزكى Zira يتزكى fiilin aslı يزكى idi.
يُفْعَلُ	Yüftealü vezninde gelen fiillerde	أن يفترى من دون الله
	Yetefâalü/Tetefâalü	يتوارى من القوم ، تتجافى جنوبهم ، تتمارى

تَفَاعُل / يَتَفَاعَل	vezinlerinde gelen fiil- lerde	
أَفْعَل	Ef'alü vezninde gelen fiillerde	إني أراك ، فكيف أسي ، إلى ما أنهاكم

7.3. يُفَاعِلُونَ ، يُفَاعَلُونَ ، فَاعِلُونَ Vezinli Müstekbal Fiillerde İmâle

يفاعلون	Yüfâilûn vezninde ge- len fiillerde	ويسارعون في الخيرات
يُفَاعَل	Yüfâilû vezninde gelen fiillerde	يؤاري
فاعلوا	Fâilû vezninde gelen fiillerde	وسارعوا إلى
نُفَاعَل	Nüfâilû vezninde ge- len fiillerde	نسارع لهم

8. Ses-Anlam İlişkisi Bağlamında Feth ve İmâle

Hiz. Peygamber (s.a.s.), Kur'ân-ı Kerîm'i çeşitli vecihlerle tilâvet edilmeine ruhsat vermiş bu da haliyle birçok durumu beraberinde getirmiştir. Bunlardan biri Kur'ân tilâvetinde birkaç vechin tek bir lafızda ve hiçbir çelişki olmadan bulunabilmesine imkân vermesidir. Bir diğeri, farklı anlamlara kapı aralaması, âyete çeşitli açılardan bakma imkânı sağlamasıdır. Bir diğeri de Kur'ân-ı Kerîm'in mu'cize oluşunu göstermesi vb. hususlardır. Bu bağlamda bu bölümde Dâni'nin *el-Feth ve'l-İmâle* adlı eser çerçevesinde feth ve imâlenin Kur'ân'ın mana sofrasına ne gibi bir zenginlik kattığına bakıp âyetlere çeşitli açılardan bakma imkânını görmeye çalışacağız.

8.1. أفعال Veznine Göre Son Harfi Kesralı (ر), Fethalı (أ), Sakin (ف) Harfli

İsimlerde Feth ve İmâle

“Binasını takva üzere, Allah rızası için kuran kimse mi, yoksa binasını uçurumun kenarına kurup da onunla birlikte Cehennem ateşinin içine yuvarlanan kimse mi daha hayırlıdır?”⁷⁵

Bu âyetteki هَارِ lafzında Kâlûn, Ebû Amr, Ebû Bekr, Kisâî imâle yaparlarken; İbn Zekvân ikinci okuyuşunda (hulf) imâle yapmıştır. Ayrıca Ebû Amr ve Kisâî, bu ifadedeki

⁷⁵ et-Tevbe 9/109.

نار lafzını nîrin şekilde imâle ile okumuşlar; Verş ise taklîl yaparak neerin şeklinde okumuştur.⁷⁶

Ebû Amr, هَارِ lafzının فَعَلَ vezninden geldiğini vurgulayarak bu lafzın iştikakına değinmiş ve bu lafzın aslında فاعل vezninden olmadığını bildirmiştir. Lâkin ona göre bu lafzın aslı هَاير idi. Kalb olmak (dönüşmek) suretiyle (ر) harfi (ي) yerine geçmiş, (ي) harfi ise (ر) yerine geçmiş هَارِي olmuştur. Damme hareke (ي) üzerine ağır geldiği için de damme izale edilmiş ve (ي) harfi sakin kalmıştır. Sonrasındaki tenvin, aslında sakin olduğundan iki sakin bir araya gelmiş ve ictima-i sakineyn olmuştur. Neticede (ي) harfi hafzolmuş ve هَار kalmıştır.⁷⁷

Bu ifadedeki هَار ve نَار lafızlarının her ikisini imâle ile okuyan kıraat imamlarını vermiş bulunuyoruz. هَار ve نَار lafızları arasındaki فَاثَهَار fiilinin kıraatine gelince bu fiili bütün imamlar imâle yapmaksızın fetha ile okumuşlardır. Bu şekilde bir kıraatle de şöyle bir ses-anlam ilişkisi ortaya çıkmıştır: هَار فَاثَهَار بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ ifadesinde önce imâle sonra fetha daha sonra tekrar imâle yapmak, ip üzerinde yürümeye çalışan bir cambazın iki meyillenip bir doğrulan tehlikeli yürüyüşünü andırır niteliktedir. Bu bir nevi inkârcı birinin dünyada haktan sapmış olarak sürdürmeye çalıştığı çarpık bir hayatın, ahirette bir iz düşümü olarak, sırat köprüsü üzerinden geçerken düşmeye ramak kalacak bir durumda sağa sola meyillendiğini ve bir türlü denge tutturamadığını tasvir ediyor gibidir. Yine bu okuyuşa göre iki imâle arasında bir fethanın yer alması, çok yükseğe gerilmiş olan ince bir ip üzerinde güç bela yürümeye çalışan acemi bir cambazın, birincisinde sağa meyillenip, ikincide doğrularak; üçüncüsünde ise sola meyillenip dördüncüde tekrar doğrularak devam eden yürüyüş durumunu göstermektedir. Bu yalpalı yürüyüşün uzun sürmeyeceği, böyle yürüyen birinin mutlaka bir yerlerde düşeceği kaçınılmazdır. Benzer şekilde, bu imâleler ve imâleler arasındaki fethalı okuyuştan yola çıkarak cehennem kenarında zikzaklı yürüyen ve cehenneme düşmemeye çalışan inançsızın, eninde sonunda dengesini kaybederek cehenneme yuvarlanacağını çıkarabiliriz.⁷⁸

8.2. أَفْعَلُ (EḤâlü) Veznindeki İsimlerde Feth ve İmâle

EḤâlü vezninde imâle örneğine el-İsrâ 17/72 وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا “Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır”⁷⁹ ifadesini verebiliriz. Dâni’nin ifadesiyle bu ifadedeki her iki أَعْمَى lafzını Ebû Bekr, Hamza, Kisâi ve Halef imâle ile; Verş birincisinde fetha, ikincisinde beyne beyne; Kalûn, İbn Kesîr, İbn Âmir Hafs ve Ebû Ca’fer her ikisini fetha ile okumuşlardır. Ebû Amr ve Ya’kûb ise ilkini imâle ikincisini fetha ile okumuşlardır.⁸⁰

⁷⁶ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân Dâni, *Kitâbu’t-Teysîr fi’l-Kirâati’s-Seb’* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1426/2005), 98; *el-Feth ve’l-İmâle*, 57; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/57; Pâluvî, *Zübdetü’l-İrfân*, 66.

⁷⁷ Dâni, *el-Feth ve’l-İmâle*, 57.

⁷⁸ Dâni, *el-Feth ve’l-İmâle*, 39; Necdet Çağır, *Kur’ân Belâgati ve Fonetigi Yönünden Kıraatler* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Doktora Tezi, 2002), 412.

⁷⁹ el-İsrâ 17/72.

⁸⁰ Dâni, *el-Feth ve’l-İmâle*, 138; *Teysîr*, 114; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/43.

Bu durumu Pâluvî ise şu şekilde ifade etmiştir: “Ebû Bekr, Hamza, Kisâi ve Halef her iki lafzı imâle ile okumuş; Ebû Amr ve Ya'kûb bu lafızların ilkinde muvafakat etmişlerdir. Verş ise hulf ile (birinci okuyuşta fetha, ikincisinde beyne beyne) okumuştur.”⁸¹

Ebû Amr'a gelince o, her iki lafızdan ilkinde imâle ikincisini ise fetha ile okumuştur. Sebebini ise ilkinin sıfat ikincisinin ism-i tafdîl konumunda olmasına bağlamıştır. Böyle bir kıraatle Ebû Amr, nahvi ve dolayısıyla manayı dikkate alarak bu lafızların vezinleri aynı da olsa iki farklı durum ortaya koymuştur. Neticede “*Kim bu dünyada körlük ederse, ahirette onun kalp gözü dünyadaki haline oranla daha da kör olacaktır*” şeklinde bir anlam ortaya çıkmıştır. Öte yandan *أَعْمَى* kelimesinden sonra yine *وَأَضَلُّ سَبِيلاً* “*yolca daha sapıktır*” şeklinde ism-i tafdîl gelip aynı zamanda *وَأَضَلُّ* lafzı öncesine atfedilmesi, ikinci *أَعْمَى* lafzının ism-i tafdîl olmasının delili olmuştur. Yani “kalp gözü daha bir kör, yolca da daha sapıktır” anlamındadır.⁸² Nitekim bu lafızların i'rab durumunu dikkate aldığımızda bunların ilkinin كَانْ nin haberi olup nasb makamında bulunurken, ikincisinin haber konumunda olup merfu' makamda olduğunu görürüz. Yalnız bu lafızların her ikisi de ism-i maksûr olduğu için takdiren i'rab almışlardır.⁸³

Bu durumda birinci *أَعْمَى* lafzı sıfat-ı müşebbehe olup gözü görmeyen kimsenin halini vasfederken, ikinci *أَعْمَى* lafzı ise e'falü kalıbından olup üstünlük anlamı taşımaktadır. Taberî de (ö. 310/922), bu iki lafızdan ilkinde imâleyi, ikincisinde ise fethayı tercih eden Ebû Amr ve Ya'kûb'un kıraatlerini, her iki lafzı imâle ile okuyan kıraatlere nispetle daha isabetli bulmuştur. Ona göre Ebû Amr ve Ya'kûb'un kıraatleri, iki anlam arasındaki farkı ortaya çıkarmıştır.⁸⁴

Bütün bu yorumların zuhur etmesine sebep olan, Ebû Amr kıraati gösteriyorki, imâleye konu olan bir kelimedede bir zayıflık ya da tam aksi bir kuvvet, bir şeffaflık diğer bir ifadeyle bir hafiflik manası olması mhtemeldir.

8.3. Sonu Kesralı Harekeli Râ Olan أفعال Vezinli İsimlerde Feth ve İmâle

Dâni'nin ifadesiyle Kur'ân-ı Kerîm'de toplamda kırk dört yerde bu vezinli lafız geçmekte olup bu lafızların son harfi kesralı (ج), öncesinde ise ziyade (elif) vardır. Bu lafızlar, من الأبحار ، مع الأبرار ، على آثارهم ، وبالأسحار ، من أنصار vb. kelimeler olup bu kelimelerde imâle yapılıdır. Yalnız bu kelimelerde imâle konusunda ihtilaf söz konusudur. Nitekim bu lafızları Ebû Amr, Kisâi'nin ikinci râvisi Dûrî, Nusayr, Kuteybe, Ebû Musa eş-Şirâzî imâle ile okumuşlardır. Yalnız Ebû Amr rivayetine göre Hamza, yukarıdaki kelimelerden ، الآثار الأوزار lafızlarını müstesnâ tutmuştur. Ebû Amr ise Rûm sûresi 30/50 إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ ifadesindeki آثَارِ lafzını medsiz okuduğu için bu lafzı imâlesiz okumuştur.⁸⁵

⁸¹ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 83.

⁸² Ebû Ca'fer Muhammed b. Ce'ir et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1412/1992), 8/118.

⁸³ Muhammed Tayyib İbrahim, *İ'rabu'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Dârun Nefâis, 3. Basım, 1427/2006), 289..

⁸⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, 8/118.

⁸⁵ Dâni, *el-Feth ve'l-İmâle*, 41-42.

Yine Abdu'l-Azîz b. Ca'fer el-Mukrî'nin Ahmed b. Ferah'dan rivayetle verdiği bilgiye göre imam Hamza bu babların tamamında imâle yapmıştır. O, eliften sonra mecrûr (ج) bulunan bütün kelimelerde imâle yapmış yalnız el-Kehf sûresi 18/64. *على آثارهما* ifadesinde, keza aynı sûrenin 6. âyetindeki *على آثارهم* lafzında ve en-Nahl sûresi 16/25. âyetindeki *من أوزار* lafızlarını imâlesiz (fetha) okumuştur. Muhammed b. Ahmed, İbn Mücâhid Halef ve Ebî Hişâm'ın verdiği bilgiye göre ise Hamza, bu lafızları tefhim ile kesra orasında okumuştur. İmam Nâfi'nin ikinci râvisi Verş, bütün bu lafızları teklîl (beyne beyne) ile okumuştur. Fâris b. Ahmed rivâyeti Ebî Ya'kûb, *الأبصار* lafzı her nerede gelirse gelsin bu lafzı halis fet-ha ile okuyarak bu lafzı müstesnâ yapmıştır.⁸⁶

وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ “Onların gözlerinde perde vardır”⁸⁷ Bu âyetteki *أَبْصَارِهِمْ* lafzını Ebû Amr ve Kisâî'nin râvisi Dûrî, ebsîrihim şeklinde okurlarken; Kisâî *غِشَاوَةٌ* lafzını vakf halinde imâle ile okumuştur.⁸⁸

Bu ifadedeki her iki kelimenin art arda imâle ile okunmasıyla ortaya çıkan ses-anlam ilişkisine gelince bu ifadelerin birbiri ardına imâle ile okunması anında, yükselen (a) hece, alçalan (i) hecesine doğru fonetik bir düşüş, bir büzüşme izlemekte olup, böyle bir ses ortamında yukarıdan aşağıya doğru âdeta bir kepenk indirme ve bir perde tasviri gibidir. Böylece, gözü önüne çekilen bir engel sebebiyle maddî görüş açısı tamamen kaybolan bir kişinin haline iz düşüm oluşturacak şekilde imâleli okuyuş, inkârcıların kalp gözlerine sesli delâletle manevî bir perde çekildiğini ortaya koymaktadır.⁸⁹

8.4. *فَعْل* (Feale) Veznine Göre Üç Harfli Mâzî Fiillerde İmâle

Üç harfli mâzî fiille imâle örneğini et-Tevbe sûresi 9/118. âyet üzerinden verebiliriz. Zira bu âyette *حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ* “Sonunda, bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmeye başlamış, vicdanları kendilerini sıkıştırmış” ifadesindeki *ضَاقَتْ* lafızları imâle ile okunmuştur. Bu lafızların i'rap durumuna baktığımız zaman bu lafızlar, mâzî fiildir. Bunlardan ilki zarf olan *إِذَا* edatının muzaf-ı ileyhi olup mecrûr konumda bulunurken ikincisi ise ilkinin ma'tûf olup aynı konumda bulunur.⁹⁰

Âyette bulunan her iki *ضَاقَتْ* lafzını imam Hamza, *Dikat* şeklinde kesraya daha yakın bir şekilde imâle ile okumuştur.⁹¹ Böyle bir kıraatle sanki Tebuk seferinden geri kalan üç kişinin⁹² durumunu tasvir eder gibidir. Zira bu kişiler, Hz. Peygamber'le beraber cihada katılmamanın verdiği pişmanlık ve iç huzursuzluk nedeniyle, şiddetli bir darlık ve sıkıntı çekmişlerdir. Öyle ki buldukları bölge olanca genişliğine rağmen kendilerine dar gelmiştir. Bu ifadedeki fiiller, cumhurun kıraatine göre imâlesiz *ضَاقَتْ* şeklinde okunduğunda insan psikolojik olarak rahatlamakta; buna mukâbil imâleli *Dikat* şeklinde okunması duru-

⁸⁶ Dâni, *el-Feth ve'l-İmâle*, 41-43.

⁸⁷ el-Bakara 2/7.

⁸⁸ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 16.

⁸⁹ Dâni, *el-Feth ve'l-İmâle*, 39; Çağıl, *Kur'an Belâgati ve Fonetik Yöniinden Kıraatler*, 411.

⁹⁰ İbrahim, *İrabu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 206.

⁹¹ Dâni, *el-Feth ve'l-İmâle*, 159; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/55; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 67.

⁹² Ka'b. Mâlk, Hilâl b. Ümeyye ve Murâre b. Rabî'.

munda ise insanın iç dünyasını âdeta karartmaktadır. Bu da ses-anlam ilişkisi bakımından imâle ile oluşan fonetiğin etkisini ortaya koyması bakımından önemlidir.

8.5. مَفْعَلٌ/مُفْعَلٌ (meʿʾâlu/müʿʾalü) Vezinlerine Göre İlk Harfi Fethalı ve Dam-meli, İkinci Harfi Sükûnlu İsimlerde Feth ve İmâle

Hûd sûresi 11/41. وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِيهَا وَمُرسِيهَا *“Hz. Nûh, ‘Haydi gemiye binin! Yüzzerken de dururken de Allah’ın adını anın. Şüphesiz ki rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir’ dedi”*⁹³ ifadesindeki مَجْرِيهَا lafzını bu başlığa örnek olarak verebiliriz. Zira bu lafız, birkaç açıdan ele alınarak tîlâvet edilmiştir. Örneğin; bu lafzı İmam Nâfi‘, İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Bekr Şu‘be, Ebû Ca‘fer ve Şeyh Ya‘kûb مُجْرِيهَا şeklinde (م) harfinin dammesiyle feth (imâlesiz) okumuşlarken, Verş, مُجْرِيهَا şeklinde teklîl vechi; Ebû Amr ise مُجْرِيهَا şeklinde imâle vechini okumuştur. Hafs, Hamza; Kisâi ve Halef’e gelince bunlar ise (م) harfinin fet-hasıyla مَجْرِيهَا şeklinde okumuşlardır.⁹⁴

Bu lafızların i‘rabına baktığımız zaman مَجْرِيهَا lafzı müehhar mübtedâ olup elif-i mümâleden ötürü takdiren merfu‘ makamdadır. وَمُرسِيهَا lafzı ma‘tûfun aleyhtir. Cümle olarak ise بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِيهَا ifadesi, öncesindeki فِيهَا zamirinden hal olup nasb konumundadır.⁹⁵

Bu âyette görüldüğü üzere ister sülâsi, ister rubâ‘i olsun; her iki durumda da bu lafzın imâle ile okunması, geminin rahat bir şekilde dalgaların olumsuzluğuna pek maruz kalmadan yüzmesine işaret ediyor gibidir. Öte yandan âyette art arda gelen مَجْرِيهَا وَمُرسِيهَا lafızlarının imâle ile okunması dikkat çekici bir ses-anlam ilişkisini ortaya koymaktadır. Zira Ebû Amr ve Hafs, kelime yapıları aynı olmalarına rağmen مَجْرِيهَا lafzında imâle yapmışlar وَمُرسِيهَا lafzında ise imâle yapmamışlardır. Bu da haliyle anlama farklı bir boyut kazandırmıştır. Nitekim مرسيها lafzı geminin durması için, *lenger’in* ip veya zincire bağlanıp denize bırakılması suretiyle demir atma anlamında rusuv kökünün, if‘âl kalıbına aktarmış mimli masdarı olup, geminin su üstünde sabitleşmesi anlamına gelmektedir.⁹⁶ Yine aynı rusuv kökünden olmak üzere, bir şeyi sağlam yapmak, ayak diremek, dağların yeryüzüne sağlamca bağlanmış olması anlamlarını da ihata etmektedir. Örneğin; وَالْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِي أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَالْجِبَالِ أَرْسِيهَا, *“Dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi.”*⁹⁷ vb. âyetlerde muhkem olması da söz konusudur. Nitekim أَرْسِيهَا lafzını Ebû Amr, beyne beyne; Verş, hulf ile (*birinci okuyuşta feth (imâlesiz), ikincisinde beyne beyne*); Hamza, Kisâi ve Halef ise imâle ile okumuşlardır.⁹⁸

Şu halde bir tür şeffaflık ve zayıflık anlamı ifade eden مَجْرِيهَا lafzındaki imâle, sonrasında gelen ve tam bir muhkemlik ifade eden مرسيها lafzıyla pek bağdaşmıyor sanılabilir. Yalnız bu kelimedeki imâle yaparak okuyan kıraatlere göre mana zenginlik kazanmakta gemi

⁹³ Hûd, 11/41.

⁹⁴ Dâni, *el-Feth ve'l-İmâle*, 39; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 70.

⁹⁵ İbrahim, *İ‘rabu'l-Kur‘âni'l-Kerîm*, 226.

⁹⁶ Cevherî, *es-Sihâb*, 6/2356.

⁹⁷ en-Nahl 16/15.

⁹⁸ en-Nâ‘iât 77/32.

⁹⁹ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 70.

demir atması esnasında zincir ucundaki büyük demir çapa aşağılara, derinlere indiği imajını vermektedir.

Bu konuda son örneği Kisâî'nin imâlesiz okuyuşu üzerinden verebiliriz. Daha önce ifade ettiğimiz üzere, tâ-i marbûtâ üzerinde vakf yaparken imâle ile okuyan Kisâî'nin, bu tânın öncesinde ح, خ, ص, ض, ط, ظ, ع, غ, ق harflerinden biri bulunması halinde bu kelimeleri imâlesiz okumuştur.¹⁰⁰ Örneğin; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً “Ey iman edenler! İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunanlarla savaşın. Onlar sizin için gücünüzü görsünler”¹⁰¹ ifadesinde yer alan غِلْظَةً lafzını vakf esnasında imâleli okunması durumunda, fethalı okuyuşta var olan o sertlik imâleli okuyuşta olmayacak ve mana itibarıyla de pek bağdaşmayacaktır. Zira sertlik ve yumuşaklık vasıflarının bir eşyada aynı anda bulunmaları tabiata aykırıdır.

Sonuç

Kur’ân-ı Kerîm, Yüce Allah’ın, Cebrail (a.s.) aracılığıyla Hz. Peygamber’e (s.a.s.) indirdiği son ilâhî kitaptır. Hz. Peygamber, ilâhî kitabı Cebrail’den (a.s.) aldığı gibi onun okunuşunu da almıştır. Dolayısıyla Kur’ân, lafız ve mânâ yönüyle ilâhî kaynaklı olup bu kelamın, tilâveti insanların ihtiyarına bırakılmamıştır. Bundan ötürü her bir mümin Kur’ân tilâvetini Cebrâil (a.s.) ile Hz. Peygamber’den tevârüs eden arz ve sema usulüne dayanarak şekillendirmesi gerekir. Nitekim Müslümanlar, Kur’ân nâzil olduğu andan günümüze onun mahâfazası için gereken hassasiyeti göstermiş, onun okunması, anlaşılması ve yaşama tatbiki hususunda elinden geleni yapmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’in nüzulü döneminde Mekke ve çevresinde Kureyş kabilesiyle beraber birçok Arap kabilesi vardı. Kur’ân, Kureyş lehçesiyle nazil olunca, diğer kabilelerin bu şekliyle Kur’ân’ı telaffuz etme zorluğu ortaya çıkmış oldu. Bu zorluğu aşmak üzere biz-zat Efendimiz (s.a.s.) tarafından kabilelerin kendi lehçelerinde Kur’ân’ı okumalarına izin verildi. Öte yandan bu ruhsatın verilmesi, Kur’ân’ın basit ve önemsiz bir kitap olmasından dolayı değil, aksine evrensel ve tüm toplumlara hitap edebilme özelliği olmasındandır. Zira bedevî hayat yaşayan, farklı lehçe ve şiveye sahip bir topluma, onun okuyup anlayabileceği ahvale göre bir sistem getirmek gerekiyordu. Dolayısıyla, temel bazı kurallara bağlı kalınarak, farklı rivâyetlere, okuyuşlara ruhsat verilmesi zarurî olmuştur.

Kur’ân ilimleri içerisinde kıraat ilminin, kıraat ilmi içerisinde de feth ve imâlenin önemli bir yeri vardır. Yüce Allah’ın Hz. Peygamber (s.a.s.) vesilesiyle Ashabına farklı vecihlerle okuma ruhsatı vermesi neticesinde Ashap, bazı kelime ve harflerin edâ şekillerini sonraki nesillere nakletmişlerdir. Nakledilen bu lafızlar zamanla farklı bölgelerde hem tedris hem tedvin edilmiş ve bu alanda pek çok âlim temayüz etmiştir. Bu âlimlerden birisi de Dâni olup kıraatin hemen her alanıyla ilgili pek çok eser telif etmiştir. Telif ettiği eserlerden birisi de konuyla müsemma olduğu *el-Feth ve’l-imâle*’dir.

¹⁰⁰ Dâni, *Teyssir*, 50-51.

¹⁰¹ et-Tevbe 9/123..

Makale konusu edindiğimiz *el-Feth ve'l-İmâle* adlı eserde şu sonuçlara ulaşılmıştır: Müellifler tarafından imâlenin yazı karakteri olmayan ancak kimine göre elifin kimine göre fethanın yâ veya kesraya doğru yöneltilerek telaffuz edilmesiyle ortaya çıkan ara sesleri tanımlamak için kullandıkları ıstılâhî bir terim olduğu görülmüştür. Kanaatimizce fethanın kesraya doğru meyletmesidir şeklinde ihtisar edebileceğimiz bu terim, fethayı karşılayan elifin, kesraya karşılık gelen yâ'ya meylini de içerdiğinden tüm imâle şekillerini kapsayan diğer bir ifadeyle efradını câmi ağyarını mâni bir niteliktedir.

Ulemânın imâle-i suğrâ ve kübrâ ile ilgili tanım ve açıklamalarından anlaşıldığına göre bazı âlimler tarafından imâle-i suğrâ ve kübrâya ikişer çeşit daha eklenip sayı dörde çıkarılsa da cumhur tarafından imâlenin sadece kübrâ ve suğrâ olmak üzere iki çeşidi kabul görmüştür. Ayrıca kübrâ için mahza, idcâ', bath veya kesr; imâle-i suğrâ için ise beyne'l-lafzeyn, et-teltîf, et-taklîl ve beyne beyne terimleri zikredilmiştir. Dâni ise zaman zaman farklı terimler zikretse de genelde imâle-i kübrâ için imâle-i şedîde; imâle-i suğrâ için ise imâle-i mutavassita terimlerini zikretmiştir.

İmâlenin yapılmasına sebep olan etkenler için dilbilimcilerce muhtelif ifadeler zikredilmiş yalnız Dâni, bunu yedi maddeyle sınırlandırarak belli bir çerçeveye oturtmuştur. Diğer taraftan müellif, imâle yapılan isim ve fiil vezinlerini sistemli bir şekilde vermiş, ardından imamların o vezinlerle ilgili tutumlarını zikretmiştir. Bunu yaparken de sadece mütevatir kıraatlara değil diğer kıraatlara da yer verdiği görülmüştür.

Dâni, imâle kurallarını tespit ederken hem hareke hem harf üzerinde açıklamalar yapmış, zaman zaman isti'lâ harfli kelimelerin durumuna değinmiştir. Kesralı râ harfi bulunan kelimelerin imâle ile okunmasını ise duruma göre farklılık arzettiğini örnekleriyle ortaya koymuştur.

Son olarak kıraat imamları tarafından icra edilen imâle ve feth vecihlerinin Kur'ân-ı Kerîm'in mana sofrasına ayrı bir çeşni kattığı görülmüş, ses-anlam ilişkisi lafız-mana uyumu yönünden imâle ve feth okumalarının Kur'ân'ın özünde var olan o zenginliği daha da görünür hale getirdiği müşahede edilmiştir.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Yakup UZUN

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Bağdâdî, İbn Serac Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl. *el-Usûl fî'n-Nahv*. thk. Abdulhu-Seyn el-Fitlî. Muessesetu'r-Risâle, ts.
- Benli, Abdullah. *Hafs Rivâyetiyle Âsım Kıraatinin Tecvîd Kuralları*. Kayseri: Tezmer, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi. *Sahib-i Buhari*. thk. Mustafa Dibu'l Buga. Şam: Daru'l Ulumi'l-İnsaniyye, ts.
- Cermî, İbrahim Muhammed. *Mu'cemu'Ulûmi'l-Kur'ân*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2001.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sibâb*. nşr. Ahmed Abdulgafûr Attâr. Mısır, 1316/1898.
- Curcânî, Ebû Bekr Abdülkahir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Mu'cemu't-Tarifât*. thk. Muhammed Siddik el-Miñşavî. Kahire: Dâru'l-Fazîle, 2004.
- Çağıl, Necdet. *Kur'ân Belâgati ve Fonetikî Yönünden Kıraatler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Doktora Tezi, 2002.
- Çetin, Abdurrahman, "Ebû Amr ed-Dânî ve Eserleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991).
- Çetin, Abdurrahman. "Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 13-30.
- Çetin, Abdurrahman. "Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân Dâni". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/459-461. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çiftçi, Hasan. *Kıraat İlminde Feth, Beyne, İmâle Olgusu ve Ebû Amr ed-Dânî'nin el-Mûdab li-Mezâbibi'l-Kurrâ fi'l-Feth ve'l-İmâle Adlı Eserinin Tablîli*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Feth ve'l-İmâle*. thk. Ebû Said Ömer b. Garâme el-Amrevî. Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 1422/2002.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Mûdab fî Vucûbi'l-Kurâât ve İlelibâ*. thk. Ömer Hamdan el-Kubeysî. Cidde: el-Cemâ'atü'l-Hayriyye li Tahfizi Kur'ânî'l-Kerîm, 1414/1993.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Mûdab li-Mezâbibi'l-Kurrâ ve İhtilâfihim fi'l-Feth ve'l-İmâle*. thk. Fergali Seyyid Arbâvî. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Müktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*. thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşî. Beyrut, 1407.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *Kitâbu't-Teyisâr fi'l-Kirââti's-Seb'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. 2. Basım, 1426/2005.
- Delîmî, Ömer Ali Muhammed, Zafer Akîdî Fethî el-Ânî. *Mevâni'u'l-İmâle, Ustâz*. 2012.

- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Beyrut: Daru'l Cihan, 1988.
- Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî. *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*. thk. Receb Osman Muhammed ve Ramazan Abduttevvâb. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Abdillâh el-Heravî. *Fedâilü'l-Kur'ân*. thk. Mervân el-Atiyye. Dimâşk: Dâru İbni Kesîr, 1415/1995.
- Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-Hüccce li'l-Kurâati's-Seb'*. thk. Bedreddîn Kahvecî-Beşîr Cevicâtî. Dimâşk: Dâru'l-Me'mûn, 1413/1993.
- Fırıncı, Doğan. "İmâle Kurallarını İnşasında Müberred'in Kullandığı Bazı Kavramlar". *On-dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016).
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 2003.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neyr fi'l-Kurâati'l-Ayr*. nşr. Ali Muammed Debbâ. Mısır, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Gâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*. thk. C. Bergstraesser. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- İbrahim, Muhammed Tayyib. *İrabu'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dârun Nefâis, 3. Basım, 1427/2006.
- Makdisî, Ebû Şâme Ebü'l-Kasım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmail b. İbrahim. *İbrâzi'l-Me'ânî min Hirzi'l-Emânî*. thk. İbrahim Atve 'İvad. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *Kitâbü't-Tefsîr fi'l-Kurâati's-Seb'*. thk. Muhammed Gavs en-Nedvî Bombay/Hindistan: ed-Dâru's-Selefî, 1402/1982.
- Mevsilî, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Bağdâdî. *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*. thk. Hasan Hindâvî. Dimâşk: Dâru'l-Kalem, 1993.
- Mubberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muktedab*. thk. Abdulhâlık Udayme. Beyrut: Âlemü'l Kutub, 2010.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-Kurâât ve Eseruhâ fi 'Ulûmi'l-'Arabîyye*. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Eseriyye, 1984.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sabîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdu'lbaî. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1983.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî. *el-Kat' ve'l-İ'tinâf*. thk. Abdurrahman b. İbrahim el-Matrûdî. Riyad: Âlemü'l-Kütüb, 1992.
- Pâluvî, Abdu'l-Fettâh. *Zübdetü'l-İrfân*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanîfiyye ts.

- Sarı, Mehmet Ali “İmâle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/177. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sehâvî, Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed. *Cemâli'l-Kurrâ' ve Kemâli'l-İkerâ'*. thk. Mervân el-Atıyye-Muhsin Ferâbe. Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1997.
- Sıbeveyhi, Ebû Bısr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. Mısır: Bulak, 1316/1898.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974.
- Şelebî, Abdulfettâh İsmâîl. *el-İmâle fî'l-Kzâât ve'l-Lebecâti'l-Arabiyye*. Cidde: Dâru's-Şurûk, 1403/1983.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1992.
- Tetik, İbrahim. “Kur'ân Kıraatında İmâle ve Feth'in Kitâbî Referansları”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 53/1 (2020), 41-65.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Camiu's-Sahib*. thk. İbrahim Urve. .Mektebetu'l-İslamiyye, ts.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Mufassal fî 'İlmi'l-Luğa Arabiyye*. thk. Salih Kadâra. Ammân: Dâru'l-Ammâr, 2004.